

نقش کپی‌رایت در دسترسی همگانی به اطلاعات؛ محدودسازی یا سالم‌سازی

محمدهادی میرشمسی*

تاریخ ارسال: ۱۳۹۸/۰۷/۱۹ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۴/۲۵

چکیده

حقوق مالکیت ادبی و هنری (کپی‌رایت) در راستای حمایت از مؤلفان و هنرمندان از یک سو و حمایت از حقوق جامعه (منافع عمومی) از سوی دیگر، به مؤلفان و هنرمندان حقوق انحصاری اعطا می‌کند. مؤلف می‌تواند به استناد داشتن این حقوق در مدتی موقت، از تجاری‌سازی اثر خود کسب درآمد نموده (حق مادی) و نام خود را به‌عنوان پدیدآورنده برای همیشه در تاریخ و فرهنگ بشریت ثبت نماید. (حق معنوی). یکی از مصادیق حقوق جامعه، حق دسترسی به اطلاعات در راستای آموزش و ارتقای کیفیت زندگی است. در نگاه اول به نظر می‌رسد که کپی‌رایت و حق انحصاری مؤلف، محدودکننده این حق جامعه باشد، اما با نگاهی به مبانی مالکیت فکری به‌طور عام و مالکیت ادبی و هنری به‌طور خاص و همچنین بررسی دقیق مقررات ملی و بین‌المللی چنین نتیجه می‌شود که نه تنها این حق انحصاری، تأمین‌کننده سلامت و اصالت اطلاعات و محصولات فرهنگی بوده و از این جهت با منافع جامعه همسو است، بلکه محدودیت‌ها و استثناهای وارد بر آن نیز مانع نقش محدودسازی کپی‌رایت در دسترسی عموم به اطلاعات می‌شود. علاوه بر این پیش‌بینی حق معنوی برای مؤلف، اصالت و سلامت اطلاعات را در پی داشته و موجب برخورداری جامعه از اطلاعات اصیل و با منبع و منشأ مشخص و معتبر می‌شود. در این خصوص مفاد ماده ۱۹ لایحه حمایت از مالکیت ادبی و هنری و حقوق مرتبط و ماده‌های ۲ و ۲ مکرر کنوانسیون برن در دو سطح ملی و بین‌المللی قابل توجه است.

واژه‌های کلیدی: کپی‌رایت، انحصار، دسترسی به اطلاعات، منافع عمومی، اصالت اطلاعات،

سلامت اطلاعات

مقدمه

کپی‌رایت^۱ یا حقوق مالکیت ادبی و هنری^۲ شاخه‌ای از حقوق مالکیت فکری^۳ است که برای خالق آثار ادبی و هنری^۴ ایجاد حق انحصاری^۵ می‌کند. دارنده حق می‌تواند به استناد این انحصار، در مدتی محدود، نسبت به اموری از جمله تکثیر، انتشار و توزیع اثر خود تصمیم گرفته و اقدام کرده یا انجام این امور را طی قرارداد به دیگری واگذار نماید. همچنین او حق دارد که خود را به‌عنوان مؤلف و پدیدآورنده آن اثر به جامعه معرفی کند و از اثر خود در مقابل صدماتی چون تغییر و تحریف جلوگیری نماید. در نتیجه اگر شخصی بدون کسب موافقت دارنده حق که معمولاً مؤلف یا ناشر است به یکی از اعمال بالا (مثلاً تکثیر) اقدام نماید یا اثر را به خود منتسب کند و یا در آن تغییری ایجاد نماید، عمل وی ناقض حقوق مالکانه دارنده حق بوده، موجب مسئولیت حقوقی و کیفری است.

حقوق مالکیت فکری با نگاهی نظام‌مند و توسعه‌محور، در کنار این انحصار^۶ که به نفع پدیدآورنده اثر و محدودکننده حقوق عموم است، محدودیت‌ها^۷ و استثنایابی^۸ را بر این حق انحصاری وارد دانسته است. این محدودیت‌ها و استثناءها، به منظور حفظ منافع عمومی^۹ و تأمین حقوق جامعه - که در واقع مصرف‌کننده آثار فکری‌اند - پیش‌بینی شده و برخی از آنها، حق انحصاری مؤلف را به‌منظور دسترسی همگان به اطلاعات تعدیل و تحدید می‌کند.

1. Copyright
2. Literary and Artistic Property Law
3. Intellectual Property Law
4. Literary and Artistic Works
5. Exclusive Right
6. Monopoly
7. Limitations
8. Exceptions
9. Public Interests

نقش کپی‌رایت در دسترسی همگانی به اطلاعات ... ۳

دسترسی به اطلاعات، پایه و اساس زندگی دموکراتیک و به معنای دسترسی افراد به اطلاعاتی است که در اختیار دستگاه‌ها و مؤسسات عمومی است. (انصاری، ۱۳۸۶: ۱۳۸) همه انسان‌ها برای توانایی تصمیم‌گیری در تمام زمینه‌های زندگی، باید به‌طور مساوی به اطلاعات معتبر، بی‌غرض و نامحدود دسترسی داشته باشند. به‌بیان‌دیگر، مردم، نیازمند و البته خواستار اطلاعات رایگان و آزاد برای تصمیم‌گیری‌هایشان هستند. (Tise, 2015: 158) اگر مردم به اطلاعات دسترسی نداشته باشند، آزادی اثرگذار نخواهد بود. حق دسترسی به اطلاعات، زیربنای دموکراسی و برای تکمیل و اجرای حقوق دیگر، ضروری است. دسترسی به اطلاعات کلید گنجینه دولت شفاف و جوابگو است و نقشی کلیدی در افشای انحرافات و سوءمدیریت‌های دولتی دارد (Mendel, 2017: 12).

در نظام حقوقی ایران، اصول مختلفی از قانون اساسی به‌طور ضمنی بر ضرورت آزادی دسترسی به اطلاعات تأکید دارد. تحقق اصول سوم، ششم و هشتم قانون اساسی با تضمین آزادی اطلاعات خواهد بود (انصاری، ۱۳۸۵: ۱۵۵). علاوه بر این، قانونی با عنوان «قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات» نیز در سال ۱۳۸۷ به تصویب مجلس رسیده است و صراحتاً این حق را برای شهروندان به رسمیت شناخته است.

در سطح بین‌المللی نیز در اسناد مختلفی به این حق تصریح شده است. این حق نخستین بار در قطع‌نامه ۵۹ مجمع عمومی سازمان ملل متحد در سال ۱۹۴۶ به رسمیت شناخته شد (ویژه، ۱۳۹۰: ۸). ماده ۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر به بحث آزادی دسترسی به اطلاعات پرداخته است (طباطبائی مؤتمنی، ۱۳۹۰: ۱۰۰). علاوه بر این‌ها، سومین کنگره بین‌المللی یونسکو راجع به اخلاق اطلاعات و حق دسترسی جهانی به اطلاعات در قرن بیست و یکم، که در ۱۳ تا ۱۵ نوامبر ۲۰۰۰ برگزار شده، قابل توجه است (یوسفی، ۱۳۸۹: ۱۱).

مسئله پژوهش، رابطه انحصار ناشی از کپی‌رایت و دسترسی عموم به اطلاعات و سازگاری یا عدم سازگاری آن دو است و پرسش این خواهد بود که آیا حق انحصاری

مؤلف و اختیار او در گردش اثر و اطلاعات در جامعه، مانع دسترسی همگانی به اطلاعات بوده یا دست‌کم آن را محدود می‌کند؟

ممکن است گفته شود که انحصار ناشی از حقوق مالکیت ادبی و هنری - که موجب تسلط مؤلف بر جریان اطلاعات و دانش تولیدی او می‌باشد- دسترسی به اطلاعات را محدود و پرهزینه می‌کند. این گفته در نگاه نخست و با توجه به انحصار صرف، منطقی به نظر می‌رسد، ولی واقعیت این است که کپی‌رایت، نگاهی نظام‌مند و توسعه‌محور به مؤلف داشته و از او در راستای تأمین حقوق جامعه حمایت می‌کند. حقوق کپی‌رایت، رویکردی نظام‌مند دارد و حمایت از مؤلف، دارای اثر و فایده دوسویه است و نه تنها جنبه فردی و خصوصی دارد، بلکه حقوق جامعه را نیز لحاظ می‌کند. علاوه بر آن، در راستای تأمین منافع عمومی، محدودیت‌هایی بر حق انحصاری مؤلف وضع می‌شود.

بنابراین در این مقاله در پی بررسی و تدقیق بر روی این موضوع هستیم که انحصار ناشی از کپی‌رایت، نه تنها به‌طور غیرمعقول و نامتعارف، دسترسی عموم به اطلاعات را محدود نمی‌کند، بلکه با معرفی مؤلف و حمایت از جامعیت اطلاعات و دانش ارائه‌شده، جامعه را در شناخت منبع و منشأ اطلاعات و همچنین تمییز اطلاعات سره و اصیل از ناسره و ناصواب کمک کرده و در نتیجه موجب سالم‌سازی اطلاعات می‌شود. در این پژوهش، ابتدا حقوق انحصاری مؤلف را مطالعه کرده و در ادامه با بیان محدودیت‌ها و استثنای وارد بر حقوق مادی مؤلف و تبیین حقوق معنوی وی، بررسی خواهیم کرد که کپی‌رایت، نه تنها دسترسی همگان به اطلاعات را محدود نمی‌کند، بلکه موجب سالم‌سازی اطلاعات می‌شود. قابل اشاره این‌که با توجه به گستره موضوع پژوهش، مصادیقی از حقوق مادی و محدودیت‌ها و استثنای بررسی می‌شود که همسو با دسترسی همگانی به اطلاعات است.

۱. حقوق انحصاری مؤلف

حقوق مالکیت ادبی و هنری (کپی‌رایت) دو دسته حق برای مؤلف^۱ (پدیدآورنده)^۲ ایجاد می‌کند: حقوق مادی (حقوق اقتصادی)^۳ و حقوق معنوی (حقوق اخلاقی).^۴ ماده ۳ قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ مقرر می‌کند که «حقوق پدیدآورنده شامل ... حق بهره‌برداری مادی و معنوی از نام و اثر اوست.» عبارت «بهره‌برداری مادی» در این ماده، بیانگر حق مادی و عبارت «بهره‌برداری معنوی» نشان‌دهنده حق معنوی برای پدیدآورنده (مؤلف) است. وجود دو دسته حق مادی و معنوی برای مؤلف، از استانداردها و اصول کپی‌رایت است که در تمام مقررات بین‌المللی و حقوق ملی تمام کشورها پیش‌بینی شده است.

الف) حقوق مادی

حقوق مادی مؤلف حقوقی انحصاری است که استفاده از منافع مادی اثر را برای مدت‌زمان محدودی به مؤلف اعطا می‌کند و مانند سایر اموال مادی، قابل انتقال یا واگذاری به غیر می‌باشد. طبق ماده ۱۲ قانون مزبور^۵، مدت حمایت از این حقوق، ۵۰ سال پس از فوت مؤلف ادامه دارد؛ یعنی مؤلف در زمان حیات خود، دارنده این حق است و پس از فوت او، این حق برای مدت ۵۰ سال، متعلق به ورثه خواهد بود. طبق ماده ۵ همین قانون، حق مادی، قابل انتقال و واگذاری است و دارنده (اعم از مؤلف یا

1. Author
2. Creator
3. Economic Rights
4. Moral Rights

۵- ماده ۱۲ قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان: «مدت استفاده از حقوق مادی پدیدآورنده موضوع این قانون که به موجب وصایت یا وراثت منتقل می‌شود، از تاریخ مرگ پدیدآورنده ۵۰ سال است و اگر وارثی وجود نداشته باشد یا بر اثر وصایت به کسی منتقل نشده باشد، برای همان مدت به منظور استفاده عمومی در اختیار وزارت فرهنگ و هنر قرار خواهد گرفت.»

ورثه) می‌تواند تمام یا بخشی از حق خود را برای تمام مدت حمایت یا بخشی از آن به دیگری از جمله ناشر واگذار کند.^۱

حقوق مادی علاوه بر این که موقت و قابل انتقال است، مشمول اصل سرزمینی^۲ نیز می‌باشد. ماده ۲۲ قانون مذکور در بیان این اصل چنین مقرر کرده که «حقوق مادی پدیدآورنده موقعی از حمایت این قانون برخوردار خواهد بود که اثر برای نخستین بار در ایران چاپ یا پخش یا نشر یا اجرا شده باشد و قبلاً در هیچ کشوری چاپ یا نشر یا پخش و یا اجرا نشده باشد.» بنابراین آثار و اطلاعاتی که برای نخستین بار در خارج از کشور، چاپ یا منتشر شوند، مشمول حمایت نیستند و دسترسی به آن بدون محدودیت‌های کپی‌رایت ممکن خواهد بود. به عبارت دیگر، نظام کپی‌رایت ایران برای اطلاعاتی که برای نخستین بار در خارج از کشور تولید و منتشر می‌شوند، حمایتی پیش‌بینی نکرده و بنابراین به راحتی برای همگان در دسترس خواهد بود. البته مسلماً مقررات کشور محل تولید اطلاعات، لازم‌الاجرا خواهد بود و در صورت پیوستن ایران به کنوانسیون برن، این اصل تعدیل شده و آثار و اطلاعاتی که در هرکدام از کشورهای عضو کنوانسیون، تولید، چاپ و منتشر می‌شوند، مورد حمایت خواهند بود.

نکته قابل ذکر این که در خصوص حقوق مادی مؤلف، بین آثار و اطلاعاتی که در فضای فیزیکی و فضای مجازی (الکترونیک) ارائه می‌شوند، تفاوتی نیست. مشاهده می‌شود که وجود حق مادی برای مؤلف، هرچند موقت، او را بر گردش اطلاعاتی که پدیدآورده، مسلط می‌کند، به گونه‌ای که دسترسی دیگران (جامعه) به آن، بدون موافقت او ممکن نیست. این امر دسترسی جامعه را به آثار و دانش و اطلاعات تولیدشده، محدود و هزینه‌بر می‌کند.

۱- ماده ۵ قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان: «پدیدآورنده اثرهای مورد حمایت این قانون می‌تواند استفاده از حقوق مادی خود را در کلیه موارد از جمله موارد زیر به غیر واگذار کند: ...»

2. Territoriality Principle

نقش کپی‌رایت در دسترسی همگانی به اطلاعات ... ۷

پس از بیان ویژگی‌های حق مادی (محدودیت زمانی و مکانی حمایت و انتقال‌پذیری)، اقسام آن را به‌اختصار بررسی می‌کنیم. همان‌گونه که در مقدمه هم بیان شد، در این پژوهش، تمام شاخه‌های حقوق مادی مؤلف مورد بررسی قرار نمی‌گیرد و تنها به مواردی اشاره می‌شود که محدودکننده دسترسی عموم به اطلاعات به نظر می‌رسند.

اول) حق تکثیر^۱

حق تکثیر به معنای حق نسخه‌برداری از یک اثر به هر شیوه و به هر تعداد است. بنابراین روش و قالب به کار گرفته‌شده برای تکثیر اهمیت ندارد و در نتیجه تکثیر ممکن است از طریق ضبط بر روی واسطه‌های صوتی یا تصویری و نیز واسطه‌های الکترونیکی (دیسکت، لوح فشرده و DVD) و همچنین با بهره‌برداری از روش‌های دیجیتالی انجام شود (زرکلام، ۱۳۸۸: ۳۳۵-۳۳۴).

ماده ۵ قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸، ماده ۶۲ قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲، ماده ۱ قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی مصوب ۱۳۵۲ و ماده ۱ قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای مصوب ۱۳۷۹ از حق تکثیر حمایت می‌کنند. در سطح بین‌المللی نیز این حق در ماده ۹ کنوانسیون برن مورد شناسایی قرار گرفته است. طبق ماده ۹ موافقت‌نامه تریپس^۲ و ماده ۳ معاهده کپی‌رایت و ایپو^۳، اعضا به ترتیب به رعایت مواد ۱ تا ۲۱ و ۲ تا ۶ کنوانسیون برن ملزم شده‌اند و بنابراین حق تکثیر طبق موافقت‌نامه و معاهده یادشده مورد حمایت قرار می‌گیرد.

با وجود این حق انحصاری برای مؤلف، تهیه یک یا چند نسخه از اثر - خواه در شکل فیزیکی و خواه در شکل الکترونیک- از اختیارات انحصاری مؤلف است و هیچ

-
1. Right of Reproduction
 2. TRIPs (Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights Agreement)
 3. WCT (WIPO Copyright Treaty)

شخصی -خواه حقیقی و خواه حقوقی- نمی‌تواند بدون موافقت وی، به تکثیر اثر و اطلاعات مبادرت ورزد. تکثیر اطلاعات -صرف‌نظر از تعداد نسخ آن- بدون موافقت دارنده‌ی حق، نقض حقوق وی محسوب شده و موجب مسئولیت است. بنابراین چنین به نظر می‌رسد که مؤلف و تولیدکننده اطلاعات، می‌تواند با داشتن حق انحصاری تکثیر، مانع تکثیر اطلاعات شده و گردش اطلاعات و در نتیجه، دسترسی عموم به آن را محدود کند.

دوم) حق انتشار^۱

حق نشر در ماده ۳ قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان و ماده ۱ قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی پیش‌بینی شده است و به معنای منتشر کردن و پخش اثر در جامعه است به گونه‌ای که اشخاص بتوانند به آن دسترسی داشته باشند. حق انتشار، انتشار در فضای فیزیکی و الکترونیک را نیز شامل می‌شود. این حق در انحصار مؤلف بوده و فقط او است که می‌تواند نسبت به انتشار اثر تصمیم‌گیری کند (WIPO, 2016: 10). پر واضح است که انتشار اثر و اطلاعات، شرط دسترسی جامعه به آن می‌باشد و هر چه میزان گسترش، فراگیری و اشاعه اطلاعات در جامعه بیشتر باشد، دسترسی همگان به آن اطلاعات آسان‌تر و بیشتر ممکن خواهد بود. تسلط مؤلف بر انتشار اطلاعات و ضرورت اجازه او، می‌تواند گردش اطلاعات در جامعه را مختل کند و در واقع تصمیم مؤلف به انتشار اثر و اطلاعات، به معنای تصمیم او به در دسترس عموم قرار دادن اثر است.

سوم) حق توزیع^۱

منظور از حق توزیع اثر، حق عرضه اثر ادبی و هنری اعم از فیزیکی و رایانه‌ای به عموم و تجاری کردن اصل یا نسخه‌های آن بوده و به عبارت دیگر هر عملی است که به موجب آن یک اثر با اهداف اقتصادی وارد بازار می‌شود (WIPO, 2008: 43). برخورداری از این حق به پدیدآورنده اثر یا دارنده حق این امکان را می‌دهد تا از پخش اثر خود در اجتماع یا بخشی از آن خودداری کرده یا در قبال دریافت عوض مادی آن را تجویز کند (زرکلام، ۱۳۸۸: ۳۳۹).

توزیع در فضای مجازی به معنای انجام هرگونه عملی برای در اختیار گذاشتن اثر اعم از فروش، اجاره و ... با هدف کسب منافع اقتصادی است. در مقابل توزیع در فضای فیزیکی که به معنای انتقال اموال یا نسخه‌های ملموس می‌باشد، حق توزیع در فضای مجازی از طریق تکثیر اثر توسط انتقال در شبکه دیجیتالی قابل اعمال خواهد بود، به صورتی که قابل دسترس نمودن نسخه‌های اثر از طریق انتقال سیگنال‌های الکترونیکی در کامپیوتر یا ترمینال‌های آن (مانند پرینتر) تحت پوشش مفهوم توزیع قرار گیرد (Ficsor, 2005: 13).

ماده ۵ قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان، ماده ۱ قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی، ماده ۶۲ قانون تجارت الکترونیکی و ماده ۵ قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای، هرگونه پخش و بهره‌برداری اقتصادی از حقوق مادی اثر را در انحصار مؤلف می‌دانند.

چهارم) حق عرضه عمومی (عرضه به عموم)^۲

حق عرضه عمومی به ارائه اطلاعات از طریق هر دستگاه یا فرایند (اعم از وسایل باسیم یا بی‌سیم) برای عموم افراد اطلاق می‌گردد. به موجب این حق، پدیدآورنده از

1. Right of Distribution
2. Right of Communication to the Public

از این حق با عنوان نشر و مخابره به عموم و در دسترس عموم قرار دادن اثر، نیز یاد می‌شود.

حق انحصاری عرضه اثر به عموم از طریق نمایش، اجرا، ارسال سیمی و پخش فرستنده‌ای (رادیویی و تلویزیونی) برخوردار است (صادقی، ۱۳۸۶: ۵۵-۵۱).

ماده ۳ قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان، ماده ۶۲ قانون تجارت الکترونیکی، ماده ۱ قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی و ماده ۱ قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای، حق پخش، عرضه و اجرای اثر را به‌صراحت از حقوق مادی پدیدآورنده محسوب کرده‌اند.

پخش از رادیو و تلویزیون و وسایل دیگر ارتباطاتی از مصادیق عرضه عمومی است که در ماده ۵ قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان آمده است. بر اساس این مواد و به‌موجب این حق، صاحب اثر و تولیدکننده اطلاعات، پخش و نمایش آن را از رسانه‌های صوتی و تصویری مثل رادیو و تلویزیون، ماهواره و اینترنت در کنترل داشته و می‌تواند مانع پخش شود. وجود این حق انحصاری، بدون کنترل و تعدیل به‌خوبی بیانگر محدود شدن دسترسی همگان به اطلاعات است.

پنجم) حق ترجمه^۱

یکی دیگر از مصادیق حقوق مادی مؤلف آن است که مؤلف دارای حق انحصاری ترجمه اثر خود است. ماده ۵ قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان این حق را پیش‌بینی کرده است. در سطح بین‌المللی نیز ماده ۸ کنوانسیون برن، ترجمه را از حقوق پدیدآورنده اثر می‌داند.

پر واضح است که بخش عمده جامعه، به دلیل آشنا نبودن با زبان خارجی، توانایی استفاده از متون و اطلاعات نوشته یا ارائه‌شده با این زبان‌ها را ندارند و دسترسی آنها به این دانش و اطلاعات، نیازمند ترجمه این متون و اطلاعات به زبان قابل‌درک برای آنها است. وجود حق انحصاری ترجمه برای مؤلف و ضرورت موافقت او بر این امر،

دسترسی عموم به دانش و اطلاعات را محدود و پرهزینه می‌کند. بنابراین وجود تدابیری برای تعدیل و تحدید این حق لازم است.

با توجه به حقوق مادی مؤلف که مهم‌ترین آنها در بالا بیان شد، می‌توان گفت که نظام کپی‌رایت، حقوق انحصاری موقت (WIPO, 2008: 43) به مؤلف می‌دهد (Goldstein, 2001: 246). این حق انحصاری به دارنده، اجازه استفاده^۱ از اثر خود و منع استفاده دیگران را می‌دهد (Goldstein, 2001: 247). مؤلف می‌تواند اثر خود را در یک یا چند نسخه تکثیر کرده، آن را در بازار توزیع نموده و به عموم مردم عرضه نماید (Goldstein, 2001: 249-250). ماده‌های ۳ و ۵ قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان به‌صراحت به وجود این حق برای مؤلف اشاره داشته^۲، نقض (استفاده غیرمجاز از)^۳ آن را طبق ماده ۲۳ جرم و مشمول مجازات دانسته است.

باید توجه داشت که این حق انحصاری و حمایت از آن که موجب برتری دارنده آن بر دیگران می‌شود، نباید هزینه برخورداری و بهره‌مندی از محصولات فکری را تا حدی و به‌گونه‌ای افزایش دهد که بخش قابل‌توجهی از جامعه و قشر مصرف‌کننده، نتوانند آن را تهیه و مورد استفاده قرار دهند. همچنین این حق انحصاری نباید منجر به سوءاستفاده دارنده آن از موقعیت برتر^۴ خود شود. از این‌رو، نظام کپی‌رایت با نگاهی

۱- بنا بر گفته وایپو منظور از «استفاده» از اثر مورد حمایت، به‌موجب قوانین اکثر کشورها، انجام اعمالی در ارتباط با یک اثر است که توسط اشخاصی غیر از مالک یا بدون اجازه او قابل انجام نیست (WIPO, 2008: 43).

۲- طبق ماده ۳ این قانون «حقوق پدیدآورنده شامل حق انحصاری نشر و پخش و عرضه و اجرای اثر و حق بهره‌برداری مادی و معنوی از نام و اثر اوست.» برای مطالعه بیشتر حقوق مادی مؤلف رک. ستار زرکلام، حقوق مالکیت ادبی و هنری، ص ۱۵۰ به بعد.

۳- اعمالی که انجام آنها کسب اجازه از دارنده کپی‌رایت (معمولاً مؤلف یا ناشر) را لازم دارد، عبارت‌اند از: کپی کردن یا تکثیر، اجرای اثر در بین عموم مردم، صدابرداری و ضبط، ساخت فیلم از اثر، پخش رادیویی، ترجمه و اقتباس از اثر (WIPO, 2008: 43).

4. Dominate Position

جامع به تولیدکننده علم (اندیشمندان) و مصرف‌کننده آن (جامعه)، قوانین را به گونه‌ای وضع و مقرر کرده که بین حقوق این دو، تعامل و توازن ایجاد شود. یعنی نظام مالکیت ادبی و هنری نه تنها حقوق مادی و معنوی خالق اثر را تبیین می‌کند، بلکه حقوق عموم افراد جامعه را برای دسترسی به آثار خلق‌شده، بیان می‌نماید (WIPO, 2008: 1). در واقع وضع مقررات باید به گونه‌ای باشد که در کنار حقوق انحصاری اعطایی به پدیدآورنده، حق عموم جامعه هم در انتفاع و برخورداری از این آثار فکری لحاظ شود (Groves, 1997: 3).

بدین منظور اولاً این حق انحصاری موقت و محدود به زمان است^۱ و با سپری شدن زمان یادشده، مال فکری از انحصار خارج و در حوزه عمومی^۲ قرار می‌گیرد: یعنی حق مالکیت شخص با گذشت زمان خودبه‌خود و بدون نیاز به اقدامی خاص زایل شده، امکان استفاده قانونی برای هر شخصی بدون نیاز به کسب اجازه از مالک قبلی وجود خواهد داشت. ثانیاً این حق در همان مدت موقت، مطلق و بدون قید نیست. قانون‌گذاران ملی و بین‌المللی این حق خصوصی انحصاری را با توجه به منافع عمومی مقید ساخته، محدودیت^۳ و استثنائاتی^۴ را بر آن وارد کرده‌اند. از لحاظ نظری و مبانی مالکیت فکری، پذیرش این محدودیت‌ها و استثناءها بر حق مالکیت صاحبان آثار فکری، منطقی و قابل دفاع است و هیچ نظام حقوق مالکیت فکری از گنجاندن قیدهایی

۱- به‌عنوان مثال طبق ماده ۱۲ قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مدت حمایت از حقوق مادی مؤلف ۵۰ سال پس از فوت او است. طبق بند ۱ ماده ۷ کنوانسیون برن نیز این مدت ۵۰ سال پس از مرگ مؤلف است.

قابل ذکر این‌که در حوزه مالکیت صنعتی نیز، مدت حمایت از حق مادی، موقت است. به‌عنوان مثال طبق ماده ۱۶ قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری، مدت حمایت از حقوق مادی مالک اختراع، ۲۰ سال از تاریخ ثبت اظهارنامه است.

2. Public Domain
3. Limitations
4. Exceptions

نقش کپی‌رایت در دسترسی همگانی به اطلاعات ... ۱۳

بر حق انحصاری به نفع جامعه خودداری نکرده است. برخی از این محدودیت‌ها در راستای دسترسی همگان به اطلاعات است که در ادامه به آن می‌پردازیم.

۲. محدودیت‌ها و استثنای حقوق مادی به منظور دسترسی همگانی به اطلاعات

در ادامه به آن دسته از محدودیت‌ها و استثنای اشاره می‌کنیم که حقوق مؤلف را در راستای دسترسی همگانی به اطلاعات، تعدیل و همسو می‌کند.

الف) موارد خارج از شمول کپی‌رایت

در مقررات فعلی ایران (به‌ویژه قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان) به مواردی که خارج از شمول حمایت حقوق مؤلف است، اشاره نشده است. به‌عبارت‌دیگر در حقوق ایران، مواردی که قانوناً مورد حمایت نبوده و از همان ابتدای پدید آمدن، خارج از محدوده کپی‌رایت هستند، تعیین نشده‌اند و در واقع نظام حقوقی ایران در حال حاضر، چنین مواردی را پذیرفته است. اما کنوانسیون برن، آن‌ها را برشمرده و کشورهای عضو را به پذیرش و وارد کردن آنها در حقوق ملی خود، مخیر کرده است. لایحه حمایت از مالکیت ادبی و هنری نیز در ماده ۵ به این موارد تصریح کرده است. طبق این ماده، حمایت کپی‌رایت، موارد زیر را شامل نمی‌شود:

۱. صرف اخبار روز و رویدادهای جاری؛

۲. هرگونه فکر محض، طرز کار دستگاه‌ها یا ابزار و وسایل، روش‌های استفاده از سامانه‌ها، شیوه انجام کار، قواعد و اصول کلی، داده‌های محض، صرف وقایع تاریخی و مفاهیم، از جمله مفاهیم ریاضی، حتی اگر در اثری بیان، توصیف و توضیح داده یا به تصویر کشیده شده باشند؛

۳. هرگونه متن قوانین و مقررات، از قبیل قانون اساسی، قوانین عادی، آیین‌نامه‌ها، معاهده‌های دو یا چندجانبه؛

۴. هرگونه متن رسمی اداری، از قبیل ابلاغیه‌ها، دستورالعمل‌ها، بخشنامه‌ها، آگهی‌های عمومی و سایر دستورات اداری و

۵. آرا و تصمیمات صادره از مراجع قضایی، شبه قضایی و داورى. موارد برشمرده شده در این ماده که منطبق با موارد یادشده در کنوانسیون برن‌اند، موردحمایت نیستند و در واقع پدیدآورنده آن، دارای حق انحصاری بر روی آنها نیست و بنابراین عموم جامعه، بدون هرگونه محدودیتی می‌توانند به این آثار و اطلاعات دسترسی داشته باشند. در ادامه موارد بالا را به اختصار توضیح می‌دهیم.

اول) صرف اخبار روز و رویدادهای جاری

این مورد با بند ۸ ماده ۲ کنوانسیون برن منطبق است و بدین معنا است که اخبار مربوط به اتفاق‌ها و حوادث طبیعی یا انسانی مثل سیل و زلزله و آتش‌سوزی و تصادفات و رویدادهای جاری مثل دیدارهای اجتماعی و سیاسی و به‌طورکلی اخبار گزارش‌ها در زمینه‌های مختلف فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، هنری و ورزشی مشمول کپی‌رایت نیستند. اخبار مربوط به این اتفاق‌ها برای همه قابل دسترسی بوده و رسانه و مطبوعات باید آنها را بدون محدودیت کپی‌رایت در اختیار عموم قرار دهند. باید توجه داشت که آنچه به‌موجب لایحه ایران و کنوانسیون برن، خارج از گستره حمایت قرار گرفته، صرف اخبار مربوط به واقعیات است و تحلیل اتفاق‌ها یا گزارش‌هایی که به‌گونه‌ای خلاقانه از این اتفاق‌ها تهیه می‌شود، موردحمایت است. در برخی موارد پیش می‌آید که گزارشگر و یا روزنامه‌نگاری این اخبار را به‌گونه‌ای گزارش و شرح می‌دهد که دیگر از حالت اخبار صرف خارج می‌شود که در این صورت نمی‌توان آن گزارش و شرح را از حمایت کپی‌رایت خارج دانست. تلاش فکری برای شرح اخبار و وقایع موردحمایت است؛ چراکه دارای ابتکار است، اما بیان ساده از وقایع، در واقع، اثر محسوب نشده و موردحمایت کپی‌رایت نیستند (WIPO, 1978: 22-23).

دوم) متون رسمی

منظور از متون رسمی، هرگونه متن قوانین و مقررات مصوب، متون رسمی اداری و تصمیمات مراجع قضایی است. این متون عبارت‌اند از: متن قوانین و مقررات از قبیل قانون اساسی، قوانین عادی، آیین‌نامه‌ها، معاهده‌های دو یا چندجانبه، ابلاغیه‌ها، دستورالعمل‌ها، بخشنامه‌ها، آگهی‌های عمومی و سایر دستورات اداری و آرا و تصمیمات صادره از مراجع قضایی، شبه قضایی و داوری. مفاد بندهای ۳، ۴ و ۵ ماده ۵ لایحه بیانگر خروج متون رسمی از شمول کپی‌رایت بوده و با بند ۴ ماده ۲ کنوانسیون برن هماهنگ است.

توجیحات و مبانی نظری مختلفی در مورد چرایی عدم شمول کپی‌رایت بر متون رسمی وجود دارد که خارج از گستره این پژوهش است، ولی نتیجه امر، این است که به دلیل نبود حقوق مؤلف بر روی این آثار، هیچ‌گونه محدودیت کپی‌رایتی بر روی این آثار نبوده و عموم می‌توانند بدون محدودیت به آنها دسترسی داشته باشند. قابل ذکر این‌که طبقه‌بندی اطلاعات از منظر مباحث امنیتی، خارج از موضوع کپی‌رایت است.

ب) تحدید حقوق مؤلف

در موارد بالا (بند الف) که در واقع محدودیت هستند، دانش و اطلاعات بنا به دلایلی، اساساً و از همان ابتدای آفرینش، موردحمایت نیستند و پدیدآورنده آن دارای حق انحصاری نیست، اما در موارد زیر، اثر و اطلاعات تولیدی موردحمایت بوده و برای پدیدآورنده، حقوق انحصاری پیش‌بینی شده است، اما این حق انحصاری در راستای دسترسی همگانی به اطلاعات محدودشده و استثنایی بر آن وارد می‌شود. یعنی باین‌که اصولاً اثر، موردحمایت بوده و مؤلف دارای حق انحصاری است، این حق، در موارد معینی - که در زیر به آنها اشاره می‌کنیم - محدودشده و مؤلف دارای حق

انحصاری نیست. به عبارت دیگر در چنین مواردی، دسترسی به اطلاعات و استفاده از آن، نقض حقوق مؤلف محسوب نمی‌شود و مسئولیتی برای اشخاص شکل نمی‌گیرد. به موجب ماده ۱۹ لایحه ایران، در برخی موارد استفاده از آثار به قصد اطلاع‌رسانی مجاز است و نقض حقوق مؤلف محسوب نمی‌شود، هرچند که این آثار مشمول کپی‌رایت بوده و پدیدآورنده آن دارای حق انحصاری است. قابل ذکر این‌که این ماده با ماده ۲ مکرر کنوانسیون برن هماهنگ است. این موارد که بیانگر جواز تکثیر، انتشار و پخش از طریق رسانه‌ها به قصد اطلاع‌رسانی هستند، عبارت‌اند از:

- تکثیر برنامه رادیو - تلویزیونی یا مقاله انتشاریافته در یک روزنامه یا نشریه ادواری درباره مباحث روز اقتصادی، سیاسی یا مذهبی در روزنامه و نشریه ادواری دیگر و رادیو تلویزیون و سایر رسانه‌ها؛

- بازنشر گزیده‌های کوتاه اثر که در جریان اطلاع‌رسانی درباره رویدادهای جاری شنیده یا دیده می‌شود، تا حدی که متناسب با هدف اطلاع‌رسانی رویدادهای جاری باشد و

- بازنشر سخنرانی سیاسی، علمی، وعظ و خطابه و موارد مشابه که به صورت عمومی ایراد شده و نیز سخنرانی‌ای که در جریان محاکمات قضائی ایراد شده است، در روزنامه، نشریه ادواری، رادیو، تلویزیون یا دیگر رسانه‌ها تا حدی که متناسب با هدف اطلاع‌رسانی رویدادهای جاری باشد.

مشاهده می‌شود که در تمام موارد بالا، برنامه رادیویی و تلویزیونی و همچنین مقاله و سخنرانی، آثار مشمول حمایت می‌باشند و پدیدآورنده آن به عنوان مؤلف دارای حق انحصاری است، ولی به دلیل اطلاع‌رسانی و دسترسی همگان به اطلاعات، این حق محدود شده است. این موارد به خوبی نشان می‌دهد که کپی‌رایت در عین اعطای حق انحصاری به مؤلف و پاسداشت تلاش و قوه خلاقه و آفرینندگی او، منافع جامعه را نیز لحاظ کرده و در راستای تضمین دسترسی همگان به اطلاعات، این حق را محدود و

تعدیل کرده است. در نتیجه این استثنا، امکان تکثیر یک برنامه رادیویی و تلویزیونی یا مقاله یا سخنرانی و پخش و انتشار آن در برنامه یا نشریه‌ای دیگر بدون این که نیازی به کسب اجازه از مؤلف آن باشد، وجود دارد و این عمل نقض حقوق مؤلف محسوب نمی‌شود، مشروط بر این که این تکثیر، پخش و انتشار به قصد اطلاع‌رسانی باشد. از تمام موارد بالا و وجود محدودیت‌ها و استثناها چنین نتیجه می‌شود که کپی‌رایت فقط اعطای حق انحصاری به مؤلف را مدنظر قرار نداده، بلکه با توجه به منافع عمومی از جمله حق جامعه به دسترسی به اطلاعات، مقررات را به گونه‌ای تدارک دیده که در موارد مقتضی حق انحصاری محدود می‌شود، به گونه‌ای که این حق، مانعی برای جلب و تأمین منافع عمومی از جمله دسترسی عموم به اطلاعات نخواهد بود.

۳. سالم‌سازی اطلاعات از طریق اعطای حقوق معنوی به مؤلف

حقوق معنوی دسته دیگری از حقوق مؤلف است که مربوط به انگیزه‌های غیرمادی پدیدآورندگان است. اثر ادبی و هنری نشان‌دهنده ویژگی‌های روحی و روانی پدیدآورنده است و انسان با خلق اثر، مختصات روانی و درونی خود را به نمایش می‌گذارد. حقوق معنوی بیانگر این است که پدیدآورنده، شخصیت خود را در اثر خویش نمایان می‌سازد و با خلق اثر، تمایلات، احساسات، هوش، تجربه و اعتقادات خود را به عرصه ظهور و بیان می‌رساند (زرکلام، ۱۳۸۸: ۱۰۹-۱۰۸).

حقوق معنوی غیرقابل انتقال بوده و محدود به زمان و مکان نیست (Pradhan, 2011: 125). ماده ۴ قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان به وضوح این ویژگی‌ها را بیان کرده است. طبق این ماده، «حقوق معنوی پدیدآورنده محدود به زمان و مکان نیست و غیرقابل انتقال است». ویژگی دیگر این حقوق آن است که از دارنده آن جدا نمی‌شود (L.Chinni, 1992: 148) و به عبارت دیگر قابل اسقاط نیست و دارنده، نمی‌تواند از آن صرف‌نظر کند. حق معنوی، در انحصار مؤلف است، تا از این طریق خود را به عنوان پدیدآورنده به جامعه معرفی کند و از تمامیت افکار و اندیشه بروز یافته خود محافظت نماید.

این حق نیز همانند حقوق مادی از استانداردها و اصول کپی‌رایت بوده و در تمام نظام‌های ملی و بین‌المللی پیش‌بینی شده است، هرچند که نسبت به شاخه‌ها و مدت حمایت از آن اختلاف وجود دارد. در سطح بین‌المللی، این حق در ماده ۶ مکرر کنوانسیون برن پیش‌بینی شده است. در این ماده چنین مقرر شده که «مستقل از حقوق مالی پدیدآورنده و حتی پس از انتقال این حقوق، پدیدآورنده دارای حق ولایت نسبت به اثر است و می‌تواند به هرگونه تحریف، حذف یا هر نوع تغییر اثر یا هر نوع لطمه دیگر نسبت به آن که موجب خدشه‌دار شدن اعتبار یا شهرت او شود، اعتراض کند». همان‌گونه که مشاهده می‌شود، این کنوانسیون ۲ قسم این حق را به‌عنوان حداقلی که برای کشورهای عضو، لازم‌الاجتماع است، مقرر کرده است: حق انتساب یا حرمت نام^۱ و حق حرمت یا تمامیت اثر.^۲

حقوق معنوی اولین بار از کشور فرانسه برخاسته (Standler, 2016: 5) و بعدها نیز توسط تصمیمات قضایی فرانسوی گسترش یافته است (L.Chinni, 1992: 151). از آنجایی که برای همه مؤلفین آثار ادبی و هنری، حق معنوی پیش‌بینی شده است، آثار و اطلاعات منتشره در رسانه و مطبوعات هم از این امر مستثنی نبوده و مشمول حق معنوی هستند.

نکته قابل‌ذکر این‌که حقوق مادی مؤلفین بنا بر مصالحی مثل دسترسی عموم به اطلاعات، محدود و تعدیل می‌شود، اما حقوق معنوی مشمول محدودیت و استثنا نبوده و در همه موارد، حتی زمانی که مقصود، اطلاع‌رسانی است، وجود دارد.^۳ از این‌رو ماده ۱۹ لایحه حقوق مالکیت ادبی و هنری و حقوق مرتبط که بیانگر محدودیت‌های

1. Right of Attribution/ Paternity/ Identification

از این حق در متون فارسی با عناوینی همچون حق سرپرستی اثر و ولایت بر اثر نیز یاد شده است.

2. Right of Integrity

۳- قابل‌ذکر این‌که در برخی نظام‌های حقوقی مثل انگلیس، رعایت حقوق معنوی در گزارش اخبار و مسائل روز استثنا شده است.

وارد بر حقوق مادی مؤلفین به قصد اطلاع‌رسانی است، مقرر کرده که «اعمال زیر بدون اجازه دارنده حق، به قصد اطلاع‌رسانی مجاز است، به شرط آنکه مأخذ و نام پدیدآورنده تا حد امکان ذکر شود.» ضرورت ذکر مأخذ و نام پدیدآورنده، به معنای لزوم رعایت حق معنوی است، درحالی‌که استفاده از اثر بدون اجازه مؤلف ممکن است و در واقع حق مادی، محدود شده است.

بنابراین حقوق معنوی در بحث مطبوعات و در مورد روزنامه‌نگاران و آثارشان نیز وجود دارد؛ چرا که این حق در واقع در نتیجه فعالیت‌های خلاقانه که شامل تحقیق، جمع‌آوری اطلاعات، تحلیل و گزارش‌ها است، به روزنامه‌نگاران و اصحاب رسانه و مطبوعات داده می‌شود. علاوه بر این، حفظ حقوق معنوی در روزنامه‌ها یا مجلات، استانداردهای اخلاقی را نیز بهبود می‌بخشد (Hirschler & Klehm, 2015: 7).

کارکرد این حق، علاوه بر معرفی پدیدآورنده و ایجاد خوش‌نامی برای او که جنبه فردی و خصوصی دارد، باعث حفظ اصالت و تمامیت آثار و جلوگیری از تحریف و تغییر آنها و همچنین شناخت منشأ و منبع آثار و اطلاعات است. در ادامه شاخه‌های حقوق معنوی - آن‌گونه که در کنوانسیون برن آمده - و نقش آن در سالم‌سازی اطلاعات و حفظ اصالت آن بررسی می‌شود.

الف) حق انتساب یا حرمت نام

حق حرمت نام، به معنای شناسایی مؤلف به‌عنوان پدیدآورنده اثر است. معرفی اثر و گردش آن در جامعه باید به همراه ذکر نام او باشد، به گونه‌ای که جامعه بتواند بین او و اثرش رابطه خلق و پدیدآورندگی قائل شود و او را آفریننده آن اثر بداند. در این میان تفاوتی بین فضای فیزیکی و مجازی وجود ندارد؛ اما ماهیت فضای مجازی نه تنها امکان نقض حق معنوی را بسیار آسان‌تر کرده بلکه امکان خطای کاربر را در شناسایی منبع اصلی اثر به دلیل باز شدن پنجره‌های متفاوت در درون سایت‌های اینترنتی افزایش داده است (میرشمسی و مهدی برزی، ۱۳۹۵: ۲۵).

ماده ۳ قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان، حق حرمت نام را پیش‌بینی کرده و در ماده ۱۸، به صراحت بر لزوم رعایت آن تأکید کرده است: «انتقال گیرنده و ناشر و کسانی که طبق این قانون اجازه استفاده یا استناد یا اقتباس از اثری را به منظور انتفاع دارند، باید نام پدیدآورنده را با عنوان و نشانه ویژه معرف اثر همراه اثر یا روی نسخه اصلی یا نسخه‌های چاپی یا تکثیرشده به روش معمول و متداول اعلام و درج نمایند، مگر این‌که پدیدآورنده به ترتیب دیگری موافقت کرده باشد». ضرورت درج نام پدیدآورنده، به معنای لزوم رعایت حق انتساب اثر است و «توافق به ترتیب دیگر» یادشده در این ماده، مواردی مثل ذکر نام مؤلف به صورت غیرمتعارف (مثلاً داخل جلد)، ذکر نام به صورت مستعار و یا عدم ذکر نام را شامل می‌شود. ذیل ماده ۱ قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی هم ذکر نام مترجم را در تمام موارد استفاده، الزامی می‌داند. ماده ۶۲ قانون تجارت الکترونیکی و همچنین ماده ۶ قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای نیز رعایت حق معنوی مؤلف را لازم دانسته‌اند.

ب) حق احترام به اثر یا تمامیت اثر

حق احترام به اثر یا تمامیت اثر به معنای آن است که مؤلف دارای حق انحصاری ایجاد هرگونه تغییر در اثر، اعم از حذف، اضافه و غیره می‌باشد و دیگری نمی‌تواند در اثر، تغییر یا تحریفی ایجاد کند. در واقع اثر آن‌گونه که خلق شده و بدون کاهش یا افزایش و بدون تغییر و تحریف باید به جامعه عرضه شده و در بازار ارائه شود. مقررات و اقدامات مربوط به ممیزی و سانسور، جزئی از مباحث حاکمیتی و داخلی در حوزه حقوق عمومی است و از گستره حقوق مالکیت ادبی و هنری خارج است.

ماده ۳ قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان، حق حرمت اثر را پیش‌بینی کرده و ماده ۱۹ آن، «هرگونه تغییر یا تحریف در اثرهای مورد حمایت این

نقش کپی‌رایت در دسترسی همگانی به اطلاعات ... ۲۱

قانون و نشر آن بدون اجازه پدیدآورنده» را ممنوع دانسته است. بر اساس بند ۱ ماده ۶ مکرر کنوانسیون برن، پدیدآورنده می‌تواند به هرگونه تحریف، حذف یا هر نوع تغییر اثر یا هر نوع لطمه دیگر نسبت به اثر که موجب خدشه‌دار شدن اعتبار یا شهرت او شود، اعتراض کند.

در خصوص کارکرد حقوق معنوی به‌طور خلاصه می‌توان گفت که وجود حق انتساب اثر موجب می‌شود که رابطه بین اثر و پدیدآورنده مشخص باشد و جامعه بدانند و بتوانند تشخیص دهد که خالق هر اثری کیست و هر مطلب، نوشته و اطلاعاتی، از طرف چه کسی تولید و روانه جامعه شده است. این حق با معرفی پدیدآورنده، موجب می‌شود که شخص پدیدآورنده، نسبت به گفته‌ها و نوشته‌های خود و اطلاعاتی که به جامعه و مصرف‌کننده ارائه می‌دهد، مسئول و پاسخگو باشد و نتواند در مقابل ارائه اطلاعات غلط و نادرست یا موهن و مشوش، از زیر بار مسئولیت شانه خالی کند.

علاوه بر این، وجود حق حرمت نام و رعایت آن، موجب می‌شود که در گذر زمان، رابطه پدیدآورندگی بین اشخاص و آثار و اطلاعات محفوظ مانده و سلامت تاریخ و فرهنگ جوامع حفظ شود. بدون این حق، هر شخصی می‌تواند مطلبی را - که از بزرگی است - به خود منتسب کرده و خود را گوینده یا نویسنده آن معرفی نماید و از آثار مادی و خوش‌نامی ناشی از آن استفاده کند.

وجود حق تمامیت اثر هم موجب می‌شود که آثار خلق‌شده و یا اطلاعات تولیدشده، توسط اشخاص، تغییر نکرده و تحریف و سانسور نشود. اثر و اطلاعات، همان‌گونه که خلق و تولیدشده، در جامعه گردش کرده و از طریق رسانه به دست مصرف‌کننده رسیده و مورد پذیرش و نقد و بررسی قرار گیرد.

بنابراین دو حق بالا - که روی هم رفته تشکیل‌دهنده حق معنوی هستند - با نشان دادن و حفظ رابطه آفرینندگی بین پدیدآورنده و اثر از یک‌سو و حفاظت از تمامیت اثر و اطلاعات و پیشگیری از تغییر و تحریف آن از سوی دیگر، موجب اصالت بخشیدن به اثر و سالم‌سازی اطلاعات می‌شوند. حق معنوی، جامعه را از اطلاعات سالم و اصیل

بهره‌مند ساخته و مانع ارائه و انتشار اطلاعات فاقد منشأ یا با منبع نامعلوم و یا اطلاعات تغییر یافته و سانسور شده به جامعه می‌شود.

نتیجه‌گیری

حقوق مالکیت ادبی و هنری (کپی‌رایت) به منظور حمایت از مؤلفین، نویسندگان و هنرمندان و جلوگیری و مقابله با استفاده غیرمجاز از آفرینش‌های آنها ایجاد شده است. هرچند هدف نخستین حقوق کپی‌رایت، حمایت از مؤلفین است، اما این حمایت به گونه‌ای پیش‌بینی شده که مخل حقوق جامعه و منافع عمومی نیست و در واقع محدودیت نامعقول و غیرمتعارفی برای استیفای سایر حقوق ایجاد نمی‌کند. به علاوه حقوق مؤلف از مصادیق حقوق خصوصی است، در حالی که منافع عمومی در حوزه حقوق عمومی قرار دارد و برتری حقوق عمومی بر حقوق خصوصی در بسیاری از موارد، غیرقابل مناقشه است.

دسترسی عموم جامعه به اطلاعاتی که لازمه رشد و ارتقای زندگی اجتماعی است، از مصادیق بارز حقوق عمومی بوده و ریشه در حقوق بشر دارد. همه انسان‌ها به‌طور مساوی حق دارند که به دانش و اطلاعاتی که لازمه زندگی دموکراتیک است، دسترسی داشته باشند و دولت‌ها باید این دسترسی را تأمین کرده و از وضع قوانین و مقرراتی که این دسترسی را منع یا محدود می‌کند، خودداری کنند.

یکی از مقرراتی که به‌صورت بالقوه می‌تواند دسترسی جامعه به اطلاعات مورد نیاز را محدود کند، حقوق کپی‌رایت است. مفاد این حقوق می‌تواند به گونه‌ای تنظیم شود که دسترسی جامعه را به اطلاعات محدود کند و بنابراین دولت‌ها باید حین وضع قوانین کپی‌رایت با اشراف کامل به این حق جامعه و البته تمایل به تأمین و تضمین آن، مقررات کپی‌رایت را به گونه‌ای تدوین و تصویب نمایند که موجب تحدید حق مردم در دسترسی به اطلاعات نشود.

این مهم در حقوق بسیاری از کشورها لحاظ شده و در کنوانسیون برن هم به‌عنوان اولین و مهم‌ترین سند بین‌المللی حوزه کپی‌رایت، به اختیار کشورها در این خصوص تصریح شده است. طبق این کنوانسیون، کشورهای عضو می‌توانند مواردی را که لازمه دسترسی همگانی به اطلاعات است، از شمول کپی‌رایت و انحصار مؤلف خارج کنند. علاوه بر این کشورها می‌توانند در راستای دسترسی جامعه به اطلاعات، استثناهایی را بر حقوق انحصاری مؤلف، در نظر گیرند. سومین سازوکار موجود در نظام کپی‌رایت برای تسهیل دسترسی عموم به اطلاعات اصیل و درست، وجود حق معنوی برای مؤلفین است که در کنوانسیون برن هم لحاظ شده است.

در مقررات فعلی ایران، به مواردی که اساساً از حیطه کپی‌رایت خارج هستند، اشاره نشده است و استثناهایی هم که در مواردی چون مواد ۷، ۸، ۱۰ و ۱۱ قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان پیش‌بینی شده، در راستای تأمین حق جامعه به دسترسی به اطلاعات تدارک [دیده] نشده است. در واقع می‌توان گفت که در حقوق موضوعه ایران، در حال حاضر، محدودیت و استثنایی بر حقوق انحصاری مؤلف، همسو با دسترسی همگانی به اطلاعات پیش‌بینی نشده است، اما توجه به حق معنوی در این مقررات، اصالت بخش اطلاعات بوده و موجب سالم‌سازی اطلاعات می‌شود.

تمام خلأهای قوانین فعلی ایران در لایحه حمایت از مالکیت ادبی و هنری و حقوق مرتبط، برطرف شده است. این لایحه همسو و هماهنگ با مقررات بین‌المللی از جمله کنوانسیون برن و معاهده کپی‌رایت وایپو است و از محدود شدن دسترسی جامعه به اطلاعات جلوگیری کرده است. این لایحه با سازوکار عدم‌حمایت از اخبار روز، رویدادهای جاری و متون رسمی قانونی، اداری و قضایی و همچنین وارد کردن استثناهایی بر برنامه‌های رادیویی - تلویزیونی، سخنرانی‌ها و مقالات، مانع نقش محدودسازی کپی‌رایت در دسترسی همگانی به اطلاعات شده است. پیش‌بینی حق معنوی در این لایحه نیز، نقشی بسیار مؤثر در سالم‌سازی اطلاعات دارد.

متأسفانه با این‌که اعتقاد اجماعی بر ضرورت اصلاح و تکمیل قوانین فعلی کپی‌رایت ایران وجود دارد، همدلی و هم‌نوایی بر کیفیت این اصلاح و تکمیل کاملاً بی‌رنگ است. علاوه بر این به دلیل معیوب بودن فرآیند قانون‌گذاری در ایران، مطالعات کم‌وبیش مؤثر، متعدد و بعضاً موازی توسط نهادهای مختلف در دوره‌ی زمانی بیش از یک دهه بر روی لایحه‌ی حقوق مالکیت ادبی و هنری صورت گرفته و پیشنویس‌های متعددی تهیه شده است. اما در حال حاضر، وضعیت و فرجام این لایحه که به امضای رئیس جمهوری رسیده و به مجلس داده شده، شفاف نیست.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- انصاری، باقر. (۱۳۸۶). «مفهوم، مبانی و لوازم آزادی اطلاعات»، *نامه مفید*. شماره ۶۱: ۱۵۸-۱۳۷.
- حکمت نیا، محمود. (۱۳۹۱). *فلسفه مالکیت فکری*. قم: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول.
- زرکلام، ستار. (۱۳۸۸). *حقوق مالکیت ادبی و هنری*. تهران: انتشارات سمت، چاپ دوم.
- سلیمان دهکردی، الهام و افراسیابی، علی. (۱۳۹۴). «حق دسترسی آزاد به اطلاعات در نظام حقوقی و بین‌المللی»، *مطالعات بین‌المللی پلیس*. دوره ۶، شماره ۲۱: ۱۰۰-۷۵.
- صادقی، محسن. (۱۳۸۶). *حمایت از حقوق مالکیت فکری در محیط اینترنتی*، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، چاپ اول.
- طباطبائی مؤتمنی، منوچهر. (۱۳۹۰). *آزادی‌های عمومی و حقوق بشر*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول.
- میرشمسی، محمدهادی و مهدی برزی، فاطمه. (۱۳۹۵). «ممیزات حقوق مؤلف در فضای مجازی»، *علوم خبری*، سال پنجم، شماره ۲۰: ۴۶-۱۱.
- ویژه، محمدرضا. (۱۳۹۰). «تحلیلی بر قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات در پرتوی اصول کلی حاکم بر دسترسی به اطلاعات»، *پژوهش حقوق*. دوره سیزدهم، شماره ۳۵: ۲۶۸-۲۳۷.
- یوسفی، مهدی. (۱۳۸۹). *حق آزادی بیان و مالکیت ادبی و هنری*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.

- Ficsor, Mihály. (2005). *Copyright in the Digital Environment: The WIPO Copyright Treaty (WCT) and the WIPO Performances and Phonogram Treaty (WPPT)*. Geneva: Center for Information Technology and Intellectual Property (CITIP).
- Goldstein, Paul. (2001). *International Copyright: Principles, Law and Practice*. London: Oxford University Press.
- Goldstein, Paul and Hugenholtz, Bernt. (2001). *International Copyright, principles, law and practice*. New York: Oxford university press.
- Groves, Peter J. (1997). *Sourcebook on Intellectual Property Law*, London: Gavendish Publishing Limited.

- Hirschler, Michael and Klehm, Michael and H. Poepplmann, Benno and Konigs, Irene. (2015). *Author's right: A Manual for Journalists*. London: The European Federation of Journalists.
- L.Chinni, Christine. (1992). "Droit D'auteur Versus the Economics of Copyright: Implications for American Law of Accession to the Berne Convention", *Western New England Law Review*, Vol.14, No.2, P.145-174.
- M.Olwan, Rami. (2013). *Intellectual Property and Development: Theory and Practice*, London: Springer.
- OMPI. (1978). *Guide de la convention de Berne pour la protection des œuvres littéraires et artistiques (Acte de Paris, 1971)*. Genève : Organisation mondiale de la propriété intellectuelle.
- Pradhan, Pustun. (2011). "Author's Right and Their Scope", *An Interdisciplinary Journal*. Vol.12, No.5, P.111-131.
- R.Tise, Ellen. (2015). "IFLA Imperatives: Expounding access to information", *IFLA Journal*. Vol.37, No.2, P.158-161.
- Standler, Richard. (2016). "Work Made for Hire in Intellectual Copyright Law", *Loyola of Los Angeles Entertainment Law Review*. Vol.30, No.11, P. 2-29.
- WIPO. (1978). *Guide to the Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works*, Geneva: World Intellectual Property Organization.
- WIPO. (2016). *Understanding Copyright and Related Rights*. Geneva: World Intellectual Property Organization.
- WIPO. (2008). *World Intellectual Property Handbook: Policy Law and Use*. Geneva: World Intellectual Property Organization.